

ტ. ჩიქოვანი, ლ. გოცირიძე
T. CHIKOVANI, L. GOCIRIDZE



(22) 509.7
R-697



ბორჯომის
სახელმწიფო ნაკრძალი

БОРЖОМСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЗАПОВЕДНИК

(22) 502.7
ჩ-697

საქართველოს სსრ საბჭოთა მეურნეობის სამინისტრო
ნაკრძალებისა და სამონადირეო მეურნეობის მთავარი
სამმართველო



МИНИСТЕРСТВО ЛЕСНОГО ХОЗЯЙСТВА ГРУЗИНСКОЙ ССР
ГЛАВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ЗАПОВЕДНИКОВ И ОХОТНИЧЬЕГО
ХОЗЯЙСТВА

ბ. ჩიქოვანი, ლ. გოცირიძე
Т. ЧИКОВАНИ, Л. ГОЦИРИДЗЕ

**ბორჯომის
სახელმწიფო ნაკრძალი
Боржомский государственный
заповедник**



გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1987
Издательство «Сабчота Сакартвело», Тбилиси, 1987



26.89 (2 Г) Я2

91 (479.22) (026)

№ 697

ფოტოები მ. შილორავასი

რედაქტორები: შ. გიორგობიანი, ნ. უარკოვა

მხატვარი ა. სამაშვილი

მხატვრული რედაქტორი დ. დუნდუა

ტექნიკური რედაქტორი ე. ციხელაშვილი

კორექტორები: გ. შალანია, მ. იანჩევსკაია

გამომშვები დ. კიბილოვა

გადაეცა წარმოებას 10.10.86. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 3.04.87. საბეჭდი ქაღალდი ცაოცის 120 გრ. 72x108^{1/2}. გარნიტური ენა და ლათინურატურული. ბეჭდვის ზერბა მაღალი. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 0,88.

პირ. საღ.-გატ. 1,04. სააღრ.-საგამომც. თაბახი 0,81.

შეკვ. № 1534 ტირაჟი 5000 უე 01289

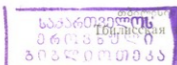
ფასი 25 კაპ.

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“

თბილისი მარჯანიშვილის 5.

ფერადი ბეჭდვის სტამბა, პლესხანოვის პრ. 50.

типография цветной печати, пр. Плеханова, 50.



1300100

ბორჯომის თვალწარმტაც ხეობაში ძვირფას სანადირო და სარეწაო ცხოველთა (პირველ რიგში კავკასიური ირმის) დაცვის, აღდგენისა და გამრავლების, აგრეთვე ენდემური ჯიშების ტყის მასივების შესანარჩუნებლად 1935 წელს შეიქმნა სახელმწიფო ნაკრძალი. ამჟამად მისი ფართობი 17.948 ჰექტარს შეადგენს, საიდანაც 16.260 ჰექტარი ტყითაა დაფარული.

ნაკრძალი მდებარეობს აჭარა-იმერეთის ქედის სამხრეთ ფერდობებზე. აღმოსავლეთით ესაზღვრება ბორჯომის სატყეო მეურნეობა, ჩრდილოეთით და დასავლეთით მთლიანად აჭარა-იმერეთის ქედი, ხოლო სამხრეთით მდინარე მტკვარი. მტკვრის მარცხენა სანაპიროსკენ, ნაკრძალის ტერიტორიიდან ეშვება მრავალი სერი და წყლიანი ხეობა. მათ ფერდობებზე განლაგებულია ნაკრძალის ტყის მასივები, რომელთა უმეტეს ნაწილს 30°-ზე მეტი დაქანება აქვს.

ნაკრძალის ქვედა საზღვარი ზღვის დონიდან საშუალოდ 800 მ სიმაღლეზე მდებარეობს, ზედა კი 2000 მ-მდე აღის. სიმაღლეთა შორის კარგადაა გამოხატული ვერტიკალური სარტყლიანობა.

შუა სარტყელში ტყის ყომრალი ნიადაგებია, მაღლა მთაში ტიპიური ტყის გაეწერებული, ხოლო ქვედა სარტყელში ტყის ყავისფერი ნიადაგებია.

ბორჯომში (796 მ) ჰაერის საშუალო წლიური ტემპერატურა 9,1°-ია, ყველაზე ცივი (იანვრის) თვის — 2,1°, ყველაზე ცხელის (აგვისტო) — 20,1°, მაღლა მთაში კლიმატი უფრო მკაცრი ხდება — 1703 მ-ზე, ეს მაჩვენებლები შესაბამისად 4,4°, — 5,5°, და 14° შეადგენს.

სავეგეტაციო პერიოდი ქვედა ზონაში საშუალოდ 174 დღეა მალა — 105; აბსოლუტური მინიმალური ტემპერატურა ქვევით — 28°-მდე ეცემა, მთაში — 36°-მდე, აბსოლუტური სიმაღლური შესაბამისად 37°-ია.

ბორჯომის ხეობა მდებარეობს სამი ბუნებრივ-გეოგრაფიული ოლქის (დასავლეთ საქართველო, ახალქალაქისა ზეგანი, აღმოსავლეთ საქართველო) მიჯნაზე, რაც საგრძნობ კვლავ ტოვებს ბორჯომის სახელმწიფო ნაკრძალის მცენარეულ საფარსა და კლიმატზე. ბანისხევში, სადაც დასავლეთ საქართველოს ჰავის გავლენაა, ნალექების საშუალო წლიური რაოდენობა 932 მმ შეადგენს. ზორეთსა და ქვაბისხევის მიდამოებში კი 576 მმ არ აღემატება. შესაბამისად, ბანისხევში მერქნიანი მცენარეების ერთ მესამედზე მეტი (30 სახეობა) კოლხური წარმოშობისაა, მაშინ როდესაც ქვაბისხევისა და ზორეთის ხეობაში მოზრდილ ფართობებს იკავებს გვლერძიანები და ანატოლიის ზეგანის სხვა ქსეროფიტული დაჯგუფებანი, აგრეთვე ღვია, თრიმლი, შავჯაგა, კოწახური, გრაკლა და სხვა ქსეროფილური ბუჩქები.

ტყის ნაკრძალის ტერიტორიის 80%-ზე მეტი უჭირავს. ქვედა სარტყელს ქართული მუხით გაბატონებული ტყეები (1476 ჰა) იკავებენ, რომელსაც ალავ რცხილნარები (159 ჰა) და ჯაგრცხილნარები (136 ჰა) ენაცვლებიან. ზოგან, მუხის სარტყელში, სამხრეთ ფერდობებზე, ფიჭვია შემოჭრილი, ჩრდილოეთისაზე კი — ნაძვი.

მომდევნო (1000 — 1100 მ-ზე მალა) სარტყელი წიფლნარი ტყეებითაა (2966 ჰა) წარმოდგენილი, რომელთაც უფრო მალა (1500 — 1600 მ ზევით) ნაძვნარ-სოჭნარები (4378 ჰა) ცვლიან. ორივეგან მშრალ, სამხრეთ ექსპოზიციის ფერდობებს ფიჭვნარი (საერთო ფართობით 6977 ჰა) იკავებს.

ეს ტყეები ფლორით მეტად მდიდარია, აქ შეხვდებით 88 დასახელების მერქნიან მცენარეს, ისინი გამოირჩევიან მცენარეულ დაჯგუფებათა მრავალფეროვნებითაც: გეობოტანიკოსების მიერ ნაძვნარებში გამოყოფილია ათზე მეტი დასახელების ტყის ტიპი, ფიჭვნარებში ათი, მუხნარებში ექვსი ა. შ.



ადმინისტრაციულ-ლაბორატორიული შენობა

Административно-лабораторное здание

ნაკრძალის ტერიტორიაზე მრავალი რელიქტური და ენდემური მცენარე იზრდება, რომელთაგან ბევრი იშვიათია და გადაშენების პირამდეა მისული. ასეთებია ქართული თხილი (ჩითახევის ხეობაში აღრიცხულია 44 ძირი, რომელთაგან უდიდესის დიამეტრი 62 სმ-ია, სიმაღლე — 28 მ), უხრავე, უთხოვარი (თითოთროლა ეგზემპლარი თითქმის ყველა ხეობაშია), წაბლი, კოლხური და ჩვეულებრივი ჯონჯოლი, მაღალი მთის მუხა, კავკასიური გვლერძა, ქაცვი, ელიფსური თელა, გარეული ვაზი, შიშველი თელა; ბალახეულობიდან ვინოგრა-



ლოვის ზამბახი, ხარისშუბლა და სხვები. ჩამოთვლილი სახე-
ბები შეტანილია „საქართველოს სსრ წითელ წიგნში“, მათ
შორის ქართული თხილი, უხრავი, ჯონჯოლი და უთხილი.
„სსრ კავშირის წითელ წიგნში“.

ბალახეული საფარი დეტალურად შესწავლილი არ არის.
მათი ნაირგვარი და ათასფრად მოყვავილე დაჯგუფებები კი
განუმეორებელ სილამაზეს ქმნის და მნახველთა აღტაცებას
იწვევს, განსაკუთრებით ზემო სარტყელში. ბორჯომის ხეო-
ბისათვის მითითებული 363 დასახელების სამკურნალო, ტექ-
ნიკური და დეკორატიული მცენარეიდან, თითქმის აბსოლუ-
ტური უმრავლესობა ნაკრძალის ტერიტორიაზეც გვხვდება.
ნაკრძალის მეცნიერ-მუშაკების მიერ ტყის ზედა საზღვარ?
აღრიცხულია ფლირის 125 წარმომადგენელი, რომელთაგან
69 სამკურნალო მცენარეა.

ცხოველთა სამყაროდან მკვლევართა განსაკუთრებულ ყო-
რადღებას იქცევს კავკასიური სალამანდრა და კავკასიური
ჯვრიანა. ეს უკანასკნელი აღწერილი იქნა 1896 წელს ლომის
მთაზე მოპოვებული ნიმუშის მიხედვით, იგი შეტანილია საერ-
თაშორისო, სსრ კავშირისა და საქართველოს სსრ „წითელ
წიგნებში“. სსრ კავშირისა და საქართველოს სსრ „წითელ
წიგნებშია“ შეტანილი სალამანდრაც, ამათ გარდა, ნაკრძალის
ტერიტორიაზე რეგისტრირებულია აგრეთვე მწვანე გომბეშო,
ჩვეულებრივი გომბეშო, ტბის ბაყაყი და მცირეაზიური ბაყა-
ყი.

ქვეწარმავლებიდან გვხვდება 15 სახეობა, მათ შორის
ძლიერ იშვიათად კავკასიური გველგესლაც, რომელიც სსრ
კავშირისა და საქართველოს სსრ „წითელ წიგნებშია“ შეტა-
ნილი.

მთის მდინარეებიდან განსაკუთრებით მდიდარია კალმა-
ხით ზორეთის წყალი.

ნაკრძალში რეგისტრირებულია 22 სახეობის ძუძუმწოვ-
რი ცხოველი, რომელთაგან განსაკუთრებულ ყურადღებას
იპყრობს კავკასიური ირემი, კავკასიური ფოცხვერი, კავკასი-



ლომის მთის ხედი

Вид на Ломис мта

ური მურა დათვი, შველი, არჩვი და სხვები, ამათგან პირველი
ორი „საქართველოს სსრ წითელ წიგნშია“ შეტანილი.

ბორჯომის ხაკრძალი ირმის ერთ-ერთი საუკეთესო ადგილ-
სამყოფელია საქართველოში — ამჟამად აქ 60მ - სულამდე
იზრდს ითვლიან.

ღღესასათვის ხაკრძალში რეგისტრირებულია 130-მდე და-
სახელების ფრინველი. მათ შორის მთის არწივი და კავკასიუ-
რი როჭო „საქართველოს სსრ წითელ წიგნშია“ შეტანილი.

ბორჯომის ხეობა, უწინდელი თორი, ძველი საქართველოს

მრავალი სახელოვანი პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწის, პოეტებისა და მხედართმთავრების აკვანია. საკმაოდია გავისხნოთ თორელების ცნობილი გვარი; ნაკრძალის ტორიაზე შემორჩა მრავალი მატერიალური კულტურული, როგორებიცაა ქვაბისხევის „მარიამწმინდის“ ეკლესია (VIII — IX ს. ვარაუდობენ, რომ მის ფრესკაზე გამოსახულია შოთა რუსთაველი — დედასთან ერთად), „მწვანე მონასტერი“ ჩითახევის ხეობაში (IX — X ს), ლიკანის ეკლესია (IX — X ს), ზემოთიის ციხე ქვაბისხევეში (III ს), სალის ციხე, გოვიას ციხე ქ. ბორჯომის მიდამოებში და მრავალი სხვა.

ნაკრძალში დიდი ხანია მიმდინარეობს სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოები. ჯერ კიდევ ამ საუკუნის 30-იან წლებში გამოქვეყნდა ე. მარკოვის შრომა „ბორჯომის სანადირო ნაკრძალი“. შემდგომში მრავალი მკვლევარის (ზ. ექვთიმიშვილი, 1946; გ. კუზინიძე 1961; ა. არაბული 1977; 1980 და სხვა) მიერ სხვადასხვა დროს აქ შეისწავლებოდა ირემი. საინტერესო გამოკვლევები მიუძღვნა მგლისა და ფოცხვერის ეკოლოგიის შესწავლას თ. ბარათაშვილმა, კავკასიურ ჯვრიანას პ. ჭანტურიშვილმა (1940) და სხვ.

საქართველოში ტყეთმონყობის სამუშაოები ბორჯომის ხეობიდან დაიწყო 1854 წელს. ბორჯომის საუფლისწულო მამულის (აწინდელი ნაკრძალის) ტყეების აღწერა ი. მედვედევისა და ა. გამრეკელოვის ავტორობით ერთი საუკუნის წინათ (1879 წელს) გამოიცა. ხეობის ტყეებს, ფლორას, კლიმატს სხვადასხვა დროს თავიანთ შრომებში შეიხნენ პ. მიშჩენკო, ნ. კუზნიცოვი, ა. ვოიკოვი და სხვები. 1968 წელს ბორჯომის ხეობის მცენარეულობას მონოგრაფია მიუძღვნა ი. ბარნაბიშვილმა. ნაკრძალის ფლორისა და ფაუნის შესწავლაზე დღისაც ნაყოფიერად მუშაობენ მისი მუშაკები.

ნაკრძალს აქვს თანამედროვე არქიტექტურულ სტილზე აგებული ადმინისტრაციულ-ლაბორატორიული კორპუსი. საკმაოდ მდიდარი ბუნების კუთხით, რომელსაც ყოველწლიურად მრავალი ბუნებისმოყვარული ათვალიერებს.



ფიჭვნარი ლიკანში
Сосновый лес в Ликани



ნაკრძალის მუზეუმში

В музее заповедника


ბორჯომის ნაკრძალი რესპუბლიკაში ერთ-ერთი წამყვანია. მასთან ფუნქციონირებს ზონალური სამეცნიერო საბჭო, რომელშიც გაერთიანებულნი არიან აჯამეთის, კინტრიშის და სათაფლიის ნაკრძალებს მეცნიერ-თანამშრომლები და წამყვანი სპეციალისტები.

«Очаровательное Боржомское ущелье восхищает посетителей... — писал П. И. Чайковский. — По-моему, это одно из самых божественно чудесных мест в мире». Здесь, на южных отрогах Аджаро-Имеретинского хребта, на левом берегу р. Куры, в 1935 году был учрежден Боржомский государственный заповедник.

Первоначально целью создания заповедника являлось развитие охотничьего хозяйства, размножение диких животных, особенно оленя, его распределение на смежных участках, а также сохранение эндемичных лесов, имеющих большое почвоохранное и водорегулирующее значение. Южная (нижняя) граница заповедника тянется вдоль автотрассы Хашури — Ахалцихе, от с. Рвели до с. Ацкури, а северная (верхняя) вдоль верхней границы леса на южных склонах Аджаро-Имеретинского (Ваханского) хребта. Высота над уровнем моря самой нижней «точки» заповедника около 800 м, самой верхней — 2000 м. Территория заповедника представлена единым лесным массивом.

Общая площадь заповедника — 17948 га, в том числе покрытая лесом — 16260 га.

Склоны хребтов довольно густо расчленены эрозией и часто представляют собой сочетание типов тектогенно-эрозионного, горно-долинного рельефов. Более ограниченные площади горно-долинного рельефа развиты на субстратах верхнемеловых известняков, палеоценом флише, верхнеэоценовых глинах, песчаниках и др., встречаются в Боржомском ущелье.



Рельеф заповедника горный, сильно изрезанный. Главной орографической единицей является гора Домис мта (2200 м) на Ваханском хребте, которая является крайней восточной частью Аджаро-Имеретинского хребта на этом отрезке. От него на южном и прилегающих направлениях отделяются несколько отрогов, которые образуют Зоретское, Квабисхевское, Ликанское и Банисхевское ущелья. На склонах перечисленных ущелий, а также отрогов Очорского, Квабисхевского, Читахевского, Квисинетского, Кунтрушского, Баирагского и др. расположены лесные массивы заповедника, из которых более 61 процента находятся на крутых склонах, с уклоном 31° и больше, имеют исключительное водоохранное и почвозащитное значение.

В пределах заповедника берут свое начало и через его территорию протекают горные речки Банисхеви, Зоретисцкали, Квабисхеви, Читахевисгеле, Ликнисгеле и многие их притоки (только р. Банисхеви имеет 36 притоков). Все они впадают в р. Куру.

Почвы заповедника носят характер вертикальной поясности. В основном в среднегорнолесном поясе здесь распространены лесные буроземы, которые в горах переходят в типичные подзолистые лесные почвы. В нижнегорном поясе лесные буроземы меняются на коричневые лесные почвы.

Климат Боржомского ущелья — переходящий от влажного морского к умеренно влажному, с холодной зимой и продолжительным летом. Средняя температура воздуха самого холодного (январь) месяца в г. Боржоме — $2,1^\circ$, самого теплого (август) $+20,1^\circ$, среднегодовая температура воздуха $+9,1^\circ$.

Выше в горах климат суровый, на высоте 1703 м над уровнем моря среднемесячная температура в ян-




ნაძენარ-ტყევენარი კორთმი

Елово-сосновое насаждение

ვარე $-5,5^{\circ}$, ა ვაგუსტე $+14,0^{\circ}$, სრდნეგოდვარა ტემპერატურა ვოზდუხა ზდესი სოსავლარეტ $+4,4^{\circ}$.

ვეგეტაცონუნუი პერიოდი ვ გ. ბორჯომი დლრტსა ვ სრდნემ 174 დნა, ა ვ ბაკურანა (1703 მ ნად ურვანემ მორა) — 105 დნეი. სუმა პოლოჟრტულუნუი სუტოუნუი ტემპერატურა ვოზდუხა ვ ეტო პერიოდი — 2885° ი 1360° სოოტვეტსვენუნუი. აბსოლუტუნა მუნრმალუნა ტემპერატურა ვ ბორჯომი (ვ იანვარე) პადარეტ დო -28° , ვ გორა დო -36° . აბსოლუტუნუი მაქსრმუმი $+37^{\circ}$ ი $+31^{\circ}$ სოოტვეტსვენუნუი.



Боржомское ущелье расположено на стыке трех географических областей. С западной стороны граничит с Западной Грузией, отличающейся влажным климатом и богатым растительным покровом. С востока — с засушливой и суровой Восточной Грузией, где лесные формации постепенно переходят в степные, а с южной стороны — с Ахалкалакской возвышенностью с континентальным климатом и ксерофитной флорой. Природные условия заповедника носят оттенок этих климатических областей: влияние сухого континентального климата Ахалкалакского нагорья явно выражено в крайне западной части заповедника. Среднегодовое количество осадков здесь составляет 576 мм, а у с. Рвели, где явно выражено влияние влажного воздуха Западной Грузии, составляет 932 мм.

Влияние диаметрально отличающихся друг от друга климатических областей оставило свой след и на растительном покрове заповедника: ущелье Банисхеви изобилует представителями растительного покрова Колхидской флоры, тогда как ущелье Квабисхеви — представителями типичных ксерофитов, такими, как разные виды толстолистников, дубовник, бородач, астрагал и др.

Исследователями флоры заповедника в Банисхевском ущелье было выявлено до шестидесяти видов колхидской флоры. Здесь встречаются: каштан съедобный, клекачка колхидская, крушина имеретинская, рододендрон пестрый, дуб колхидский, лавровишня, павой, дикий виноград, ива листопадная, плющ колхидский и др.

Осложная растительная формация заповедника — лес, он занимает более 80 процентов всей территории заповедника. Здесь сохранены высоковозрастные насаждения бука восточного, ели восточной, сосны Сосновского, пихты кавказской. Лесные массивы по лесобразующим породам делятся: сосновые — 6977 га, еловые —



ՅԱԿՈՅԵՅԱՆ
ՅՈՋԱՌԻՄՈՅՅ

Յորհցոսի եղոժա

Зоретское ущелье

3975 га, буковые — 2966 га, дубовые — 1476 га, грабовые — 159 га, грабинниковые — 136 га и т. д.

Флора этих лесов весьма богата: 88 видов деревьев, 59 кустарниковых растений, из которых 16 — высокоствольные деревья, 19 — низкоствольные, 6 — вьющихся кустарников и 47 кустарников. Разнообразны они и с типологической точки зрения. Так, например, в еловых лесах выделены десятки типов лесорастительных группировок — еловые леса с мховым живым покровом, еловые леса с овсяницевым живым покровом, еловые леса с вечнозеленым подлеском и т. д. В пихтовых лесах выделяется 6 основных типов леса, в буковых — 5, в сосновых — 10, в дубовых — 6 и т. д.

В этих лесах в виде примеси встречаются такие редкие и исчезающие виды, как лещина древовидная (в Читахевском ущелье найдено 44 ее экземпляра, самый крупный из них — диаметром 62 см и высотой 28 м), хмелеграб обыкновенный (его примесь в заповедниках составляет около 1876 га насаждений — в Ликанском, Квабисхевском и Зоретском ущельях), тисс ягодный (почти повсеместно), каштан, клекачка перистая и колхидская, высокогорный дуб, кавказский астрагал, облепиха, вяз эллиптический, дикий виноград и вяз голый. Из травянистых растений — касатик желтый и крестовник широколистный. Все указанные виды занесены в «Красную книгу» ГССР.

Флора (особенно травянистая) заповедника мало изучена. Исследователями Боржомского ущелья указаны 363 названия лекарственных, технических и декоративных растений, большинство которых распространены и на территории заповедника, а сотрудниками заповедника в верхней границе леса собран гербарий 125 представителей растений, из которых 69 видов — лекарственные.

Разнообразен и животный мир заповедника. Неко-



ზემოთის ციხის (III ს.) მდებარეობა

У подножья Земотийской (III в.) крепости

რე ჯივოტნიე პრევეკაიუტ ოსობე ვნიმანიე უჩენი, ნა-
 პრეიმერ, კავკაზსკაია სალამანდრა — რედკიი ვიდ, ზანესენ-
 ნიი ვ «კრასნუი კნიგუ» სსსრ ი გსსრ; კავკაზსკაია კრეს-
 თოვკა, ოპისანია ეშე ვ 1896 გოდი პო ეკზემპლარიუ სამცა
 კრესთოვკი, კოტორიი ბილ დობიტი ნა გორე ლომის მთა ი ზანესენ
 ვ «კრასნუი კნიგუ» მსოპ, სსსრ ი გსსრ. იზ ამფიბიი ნა ტერიტორიი
 ჯაპოვედნიკა ზარეგისტრიროვანი ჯაქე ჯელენა ჯაბა, ობიკნოვენია
 ჯაბა, ოზერნა ლიაგუშკა ი მალეაზიანსკაია ლიაგუშკა.

Известно 15 видов рептилий, в том числе редкий

საქართველოს
 ენციკლოპედია
 ბიზლიოთეკა



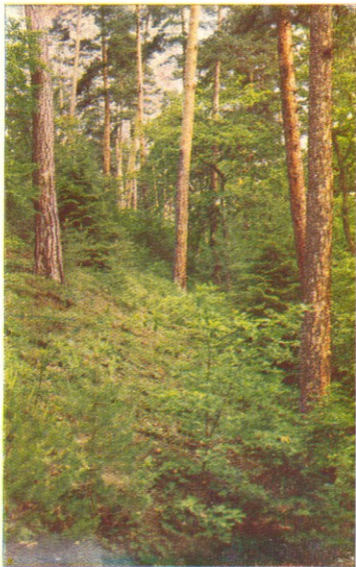
მწვეანე მონასტერი (IX — X ს.)

Мцване монастыри (IX—X вв.)

вид — кавказская гадюка, занесенная в «Красную книгу» СССР и ГССР.

Обилием речной форели отличается Зоретская речка.

Млекопитающие представлены 22 видами, из которых привлекают внимание кавказский благородный олень, кавказская рысь, бурый медведь, козуля, серна и др. Два первых из перечисленных видов занесены в «Красную книгу» ГССР.



ფიქვენარი მოზარდით
Сосновый лес с подростом



Боржомский заповедник часто называют оленьим. Т. к. он является одним из его крупнейших местобитаний в республике. В настоящее время численность оленя достигает здесь до 600 особей.

По последним данным, численность видов пернатых превышает 130, из них беркут и кавказский тетерев занесены в «Красную книгу» ГССР.

Боржомское ущелье в древности именовалось Торским ущельем или Торским краем. Тори — колыбель многих прославленных государственных и политических деятелей древней Грузии — поэтов, мыслителей, полководцев.

На территории заповедника сохранилось множество исторических памятников материальной культуры, например: церковь св. Марии (Квабисхевское ущелье, VIII — IX вв.), Мцване монастыри (Читахевское ущелье, IX — XV вв.), Ликанская церковь (IX — X вв.); замки Земо-Тиси Цихе (Квабисхевское ущелье, III в.), Салис Цихе (Ликанское лесничество), Гогнас Цихе (в пригородах г. Боржоми, XV — XVI вв.) и др.

В заповеднике ведутся научные исследования. Еще в 30-х годах текущего столетия был опубликован научный труд Маркова Е. Л. «Боржомский охотничий заповедник». Многогранно был изучен олень в Боржомском заповеднике (Эквтимшвили З. С., 1946 г.; Куханидзе Г. Ю., 1961 г.; Арабули А. Б., 1977, 1980 гг. и др.). Интересные исследования посвятил экологии волка и рыси Бараташвили Т. К. Биологию и морфологию кавказской крестовки изучал Чантуришвили П. С. (1940 г.) и т. д.

При заповеднике имеется музей природы, который ежегодно посещают сотни природолюбителей, юннатов, студентов.

Боржомский заповедник является ведущим. В нем постоянно функционирует зональный научный совет, куда входят представители Аджаметского, Кинтришского и Сатаплийского заповедников.

7-25.482.

[15th]

257
3



საქართველოს
საქართველოს